

Sogner, B. (2024). Samfunnet bygges både nedenfra og ovenfra: odelslov, godsdannelse og danske utfordringer. I K. Sogner (Red.), *De «tvende Correlata»: Henrik Stampes dansk-norske naturrettsprogram* (s. 173–183). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa360208>

8

Samfunnet bygges både nedenfra og ovenfra: odelslov, godsdannelse og danske utfordringer

Bjørn Sogner

Den store offensiven fra 1760 gikk over i enda mer omfattende reformprosesser senere i tiåret. Stampe ble involvert i de prosessene som etter hvert direkte ledet til landboreformene, og han bidro med sine prinsipper for hvordan samfunn best kunne og skulle organiseres nedenfra. Helheten i Stampes tenkning på 1760-tallet pekte fremover mot landboreformene. Individet måtte frigjøres fra stengsler, det måtte bli gitt forutsetninger for å kunne utfolde seg fritt i økonomisk henseende.

Henrik Stampe var wolffianer, og som wolffianer handlet det ikke bare om å realisere menneskelige rettigheter, men også «det allmenne beste». Sagt på en annen måte: Også herskerfunksjonen hadde legitime krav på riktig samfunnsorganisering, på at individets frihet i praksis fremmet det allmenne beste. Denne tankegangen var viktig når det gjaldt å ta stilling til reformer i odelsloven – loven om arvingers medfødte rettigheter til jordegods – i en tid hvor kommersielt gårdsbruk var på fremmarsj mange steder – ikke minst

i Danmark. Det er ikke intuitivt opplagt at en mann med Stampes ideologi om menneskelig likhet endte opp med å argumentere for odelsloven, som jo var en institusjonalisering av at mennesker var født forskjellige. Men nettopp Stampes holdninger til odelsloven kaster et intenst lys over hvilke betraktninger som lå bak de danske landboreformene.

Odelsloven

I 1765 satt Stampe med det omfattende forslaget til endringer i den norske odelsloven som han allerede hadde hatt i noen år. Denne innstillingen kunne i sin tid gi grunnlag for en erklæring hvor Stampe som vanlig kunne formulere almene synsmåter. Forskjellen mellom denne innstillingen og andre som har vært behandlet her er at den ikke er lokalt begrenset: Odelsloven hadde riksgyldighet; en erklæring over den ville gi grunnlag for like omfattende formuleringer. Dette er noe nytt i Stampes karriere når det gjelder Norges «indvortes Oeconomie». Embetsmannen, saksbehandleren, befinner seg i en situasjon hvor han kan spille politikerens sentrale rolle. Dette er situasjonen i 1765: Han oppebier resultatet av sitt siste og største fremstøt til da, Christiansands privilegier. Å vente på det rette øyeblikk er en del av hans arbeidsteknikk.

I 1765 var innstillingen til ny odelslov selvsagt ikke hans beste kort bare for reformer i Norge. Hovedproblemet må for Stampe ha vært den danske bondens stilling. Gjennom odelslovssaken kunne han få sjansen til å si «Excellenserne» sine almene sannheter om «Landmanden» overhodet – være seg i Danmark eller i Norge, og å foreslå reformer i Norge.

Det som endret hans planer fra 1765, var at han i 1767 ble oppnevnt som medlem av «Landvæsenskommissjonen». Han ble kalt til å uttale seg om saken på dansk riksbasis. Dermed ble det ikke bruk for, i denne hovedsaken, den andre delen av hans arbeidsteknikk: Han trengte ikke gjøre bruk av Norge som innføringskanal. Han kunne skrive om Danmark direkte. I 1767 hadde Norge utspilt sin rent tekniske rolle i denne sammenheng. Stampe kunne begynne med direkte reformer i begge land. Det som stanset ham, var Struensees regime fra 1770. Deretter fulgte Guldberg-årene fra 1772. Og etter 1784 var det ikke lenger nødvendig å gå omveien enten om Norge eller om generalprokurøren for å få gjennomført reformer i naturrettens ånd.

Det vesentlig nye som her skal søkes klarlagt, er altså et konkret uttrykk for vekselvirkningen mellom Danmark og Norge i utgangsstillingen for reformpolitikken sist i 1700-årene. Den skal studeres i den fase da den blir av mindre vesentlig betydning. Det er i denne fasen kildene belyser problemet best.

Litteraturen er fagmessig utarbeidet, og emnene er grundig bearbeidet. De to viktigste arbeider er Hans Jensens avhandling fra 1936 om danske forhold, og Magnus Mardals store artikkel fra 1961–1962 om norske: Hans Jensen behandler landboreformene, Magnus Mardal debatten om odelslovgivning – og gårddeling i Norge, og saksbehandlingen.¹

Saken om reformer i odelslovgivningen får Stampe allerede i 1759. Allerede på forhånd hadde den mangfoldige G.C. Oeder vært borti dette emnet også, og skrevet om odelsinstituttet i reisebeskrivelsen sin for 1756: Han mener at odelsretten betyr en hindring for befolkningen, «deres Weegräumung einem Gouvernement zukomt»², dersom man ser saken «unter Betrachtung einer Philosophie, einiger Kentnisse des Rechtes der Natur und der Lehre von Verfassung eines Staates ...»³ – med andre ord slik et vettug menneske bør se en sak. «Meine Haupt Einwendungen dagegen sind dass ein Odels Gut durch den Kauf nicht ein Eigenthum des Käufers wird, und dass es durch dieses Recht untheilbar gemacht wird. Durch das eine werden die Güter verschlimmert, durch das andere neue Familien, die aus dem Schoose der alten ausgehen, und sich etablieren könnten, abgehalten. Der Staat verliert durch das eine an den Reichtum des Landes, durch das andere an der Zahl seiner Einwohner»⁴.

Det er rimelig grunn til å anta at Stampe var kjent med Oeders syn, ikke minst sannsynliggjort gjennom Mardals påvisning av at Oeder sto Moltke nær.⁵ Men vel så viktig i denne sammenheng som selve Oeders syn – for

1 Jensen (1936) op.cit.; Mardal, M. (1961–1962). Gårddeling og odelslovgivning. *Historisk Tidsskrift*, 41. 97–128, 197–232.

2 «det er en regjeringssak».

3 «filosofisk og med litt kunnskap om naturlovene og doktrinen om en statlige konstitusjoner ...».

4 «Mine hovedinnvendinger mot dette er at et odels gode ikke blir kjøpers eiendom gjennom kjøpet, og at den gjennom denne retten blir gjort udelelig. For det ene blir varene dårligere, for det andre blir nye familier som kommer fra det gamle hjemmet forhindret. Staten mister landets rikdom gjennom den ene, og antallet innbyggere gjennom den andre.».

5 Mardal op.cit., s. 206 f.

eller imot instituttet – er hans omtale av det, plassering av det i et naturrettslig tankemønster hvor begrepene brukes med nesten sjablonaktig behendighet. Det var slik man tenkte; Stampe gjør det også.

Allerede i 1759 er han altså teknisk i stand til å ta standpunkt til norsk næringslovgivning på et sentralt grunnlag: «Landmandens» forhold er i Norge så nært knyttet til andre sosiale grupper, på grunn av de spesielle forhold i norsk næringsregulering, at Stampe slett ikke trengte å begrense seg til å skrive om bøndernes kår i en eventuell erklæring over problemet. Erklæringen kommer imidlertid ikke før 1770. Det første spørsmål som krever forklaring, er hvorfor han ikke tidligere grep den sjansen han fikk i hendene.

Grunnene er særlig tre.

1. Saken var vanskelig å angripe for en mann som ennå ikke hadde vært i særlig befatning med norske forhold. I 1759 var Stampe i gang med å forberede sin offensiv i 1760. Hvor den kom til å utfolde seg, er beskrevet ovenfor. Han var ennå ikke i stand til å gape over et så omfattende problem som odelsloven *kunne* gjøres til, som han må ha innsett den bød på av muligheter. Stampe går skrittvis til verks, og dette skrittet ville bli for langt.
2. Saken hadde vært igjennom grundig og langvarig behandling. De instanser, offentlige eller private, som hadde skrevet om problemet, hadde gitt uttrykk for vidt forskjellige syn på det: Enkelte var for, andre sterkt imot å beholde rettsinstituttet. Det er særlig den utvidede rett til gårddeling, den vesentlige oppgitte grunn til reform, som vekker strid. Den fins blant norske embetsmenn som uttaler seg om saken, og forplanter seg fra dem til embetsmenn i kollegiene i København.

De embetsmenn som har sine erfaringer fra Sør- og Vestlandet, vil i regelen være motstandere av gårdelingen, fordi de hevder at brukene er små på forhånd. Folk med kjennskap til østlandske og trønderske forhold vil med styrke hevde at gårddeling vil bety økt næringsgrunnlag og dermed grunnlag for folkeøkning.⁶

Saksforberedelsen og behandlingen, med denne motsetning til følge, stiller dermed Stampe overfor et dilemma som han for en gangs skyld hverken kan løse ved hjelp av sin modell, dvs. teoretisk, eller ved hjelp av

6 Mardal op.cit., s. 217 f.

sin sans for avveining og kompromiss. Selv har han ikke detaljkunnskaper nok om Norge til å kunne treffe en avgjørelse. Selv Benzons innstilling, som gikk ut på å beholde instituttet med visse endringer i detaljer, lar han altså ikke veie tungt nok til å la seg lede av det.

3. I stedet gjør Stampe bruk av husmannserklæringen som en innfallsport til det problemkompleks som odelsproblemet reiser. Der får han sagt de generelle sannheter som han har på hjertet, uten å trenge å legge seg ut med de tenksomme menn som har behandlet odelsaken. For å våge seg ut på det vil han gjerne først ha hatt et oppgjør med saksbehandling på embetsmannsplanet, og det velger han å forberede i erklæringen om Christiansand i 1760, og å gjennomføre i erklæringen om jærbuene i 1765. Men forsiktigvis tar han dette oppgjøret i saker av rent lokal natur. Overfor kollegiene og «Excellencerne» angriper han den samlede norske embetsstand, men de personer som kunne ha grunn til å føle seg fornærmet over at deres forslag vises tilbake, er bare det lille antall kommissærer som har utarbeidet den.

Først i 1765-erklæringen er odelsaken forberedt såpass godt at han finner det tjenlig å antyde at han har mer å si. I 1767 kommer han så inn i enda mer sentral posisjon i Danmark enn den odelsaken plasserte ham i i Norge. Ikke bare blir han medlem av «Landvæsenskommisjonen», men saken er allerede forberedt.

Hele den store diskusjonen om reformer i dansk jordbruk, de private reformer på enkelte gods, kommisjonen av 1757 og forordningen om «Fællesskabet» (utskiftning av teigblandingen) sist i 50-årene forbereder på lang sikt – dette spillet er for godt kjent og vel utforsket til at det tjener noen hensikt å gå inn på det her.⁷

Den umiddelbare forberedelse som er foretatt idet Stampe trer inn i den nye kommisjonen i 1767, skyldes kongens lærer, sveitseren Salomon Reverdil. Han synes især å ha hatt rent praktisk begrunnet motvilje mot de forholdene danske bønder levde under, selv om han også gir uttrykk for å være opprørt over deres status av «serfs».⁸ Støttet til den nye konge, den syke Christian VII, og krigsministeren Saint-Germain, skrev Reverdil to prinsipperklæringer om stavnsbånd og hoveri høsten 1767. Kort etter søkte han kontakt med Stampe

7 Jensen (1936) op.cit., s. 20–47.

8 Reverdil op.cit., s. 54–61.

og fikk ham med i kommisjonen. Fordi Stampe ble regnet som «svag» fikk Reverdil ham etter eget sigende til å binde seg, på forhånd, til et bestemt standpunkt, ved at han ba ham skrive en erklæring om hvordan en bondefrigjøring best kunne gjennomføres.⁹

Stampes betenkning er holdt i prinsipielle vendinger og utmerker seg ved stor forsiktighet. I prinsippet, sier han, er Danmarks bønder frie individer. Proprietærens rettigheter over deres person følger av hans plikt til å sørge for at det blir stilt rekrutter og bare av den plikten, og de bør ikke være mer omfattende enn den gjør nødvendig. Det ville være gagnligere for folkemengden dersom bondestanden levde i friere kår. Han foreslår en liten innskrenkning i stavnsbåndet, dette prinsippet om en lovmessig forpliktelse for unge menn til å bli boende på godset eller gården der de var født.¹⁰

Stampes betenkning er et minimumsuttrykk for hans synsmåter; stort forsiktigere er det ikke lett å være. Han møtte motbør for endog de alminneligheter han formulerte i denne betenkningen, og det forklarer godt nok hvorfor han var forsiktig: Sterke krefter, endog i Conseillet, reiste seg øyeblikkelig mot å røre ved stavnsbåndet i minste monn. Instruksen for kommisjonen, som er utarbeidet kort etter, sannsynligvis av Stampe, nevner da heller ikke stavnsbåndet med ett ord. Derimot nevner den – for første gang offisielt, idet den kom som kongelig reskript – at formålet med kommisjonen særlig er å lette bondens kår.¹¹ Det er grunn til å minne om at dette er en nyhet i dansk sammenheng, men selvsagt ikke norsk. Det var et hovedpunkt i Stampes fremstøt i 1760, og ikke mindre sentralt i erklæringen fra 1765. I 1767 er to ting skjedd som gjør at Stampe drister seg til å forme det for Danmark: For det første er det såpass godt og grundig forberedt gjennom norske saker. De norske sakene er ikke bare formuleringer av et program, de er også godtatt ovenfra. For det annet kan Stampe for første gang i sitt liv gå løs på det danske kjerneproblem fra toppen.

1767-betenkningen er altså på ny en forberedelse. Offensiven som følger, utspiller seg denne gang både i Danmark og Norge. Det er det danske problemet som er viktigst denne gang, og den danske erklæringen som favner videst: Stampes innsats i 1769 starter landboreformene. Erklæringene om odelsloven

9 Jensen (1936 op.cit., 48–51.

10 Stampe op.cit., V, s. 444–52.

11 Jensen (1936) op.cit., s. 51 f.

fra 1769–1770 gjør ikke stort mer enn å gjenta hva Stampe har sagt før. Kanskje spiller den norske saken fremdeles en rolle i å legge opp et mønster for danske landboforhold – Mardal hevder dette, men påviser ikke hvordan mønsteret legges til rette – men personlig tror jeg som nevnt at den viktigste fasen for Norge som innføringskanal er forbi etter 1767.

De fire forordninger om landbosaken fra 1769 er ikke revolusjonære.

For det første blir det påbudt at hoveriplikten skal bestemmes i antall dager, og den reguleres. Offentlig kontroll med bøndenes vilkår på hvert gods blir påbudt.

For det annet innføres regler for å fremme virkelig bondeselveie: Salg av gårder til selveie blir oppmuntret – dette går stikk mot eldre forbud mot å splitte opp godser når de ble solgt.

For det tredje innskjerpes og presiseres det eldre forbud mot å nedlegge bondegårder ved å trekke dem inn under driften av hovedgården.

Endelig påbys og reguleres en videre avskaffelse av «Fællesskabet».

Motiveringene for bestemmelsene har til dels samme innhold som Stampes formuleringer i norske erklæringer fra sist i 50-årene og fra fremstøtet i 1760. I 1769 er *eiendomsretten* satt i sentrum: «At Ejendomsret» – heter det i forestillingen til erklæringen om bondeselveie, den betydeligste i gruppen – «maa være et af de kraftigste og bekvemmeste Midler til Opmuntring for Bonden og til at give ham Mod og Lyst til at stræbe, det synes endog at flyde af et Menneskes Tænkemaade i Almindelighed». Resonnementet består videre i at festebonden ikke er interessert i å forbedre gården med sikte på å høste fruktene av arbeidet i fremtiden en gang, mens selveieren ser innsatsen som «en Kapital, han indsætter mod sikker Pant, og hvoraf han og hans Børn med Tiden kunde vente dobbelt Rente».

Konklusjonen på dette er at det foretas et skritt, ikke enten mot økonomisk «liberalisme» eller bort fra «merkantilisme»; men for å realisere den individualismen som danner grunnlaget for naturrettsankegangen i denne tyske 1700-tallsform. Dette finner jeg nødvendig å understreke i denne sammenheng. Referatet av forordningens innhold har jeg hentet fra Hans Jensens grundige arbeid om saken. Den sammenheng jeg setter det inn i står for min regning.¹²

Jeg understreker at jeg selvsagt slutter meg til Hans Jensens dokumenterte oppfatning av at «De Stampeske Landbolove» fra 1769 står i rak motsetning til

12 Ibid., s. 75–86.

fysiokratenes krav om helt fri eiendomsrett. Fysiokratene ønsket frie muligheter for å utbre stordrift gjennom å åpne adgangen til å samle meget jord på få hender, forordningen ville sikre enkeltbonden mot ny godsdannelse, og pålegger staten gjennom amtmannen å sørge for slik beskyttelse.¹³ I mitt mønster er det en nokså selvsagt ting at også retten til selveiendom er individuell – Stampes plassering av bonden som et medlem av proprietærens «Familie» i 1756 var ikke foretatt med glede.

Fullt lys over og uttrykkelig formulering av det individuelle eiendomskrav møter vi – som vanlig når Stampe mener noe dypt alvorlig – i de omtrent samtlige norske erklæringene om odelsloven, de som utgjør en del av samme fremstøt som «Landbolovene». I 1770 skriver han forestillingen med forslag til forordning om odelsretten i Norge. Hovedforsvaret for odelsretten bygger han på det hinder den betyr for formuende kjøpmenn og andre fra å kjøpe opp flere gårder og innrette avls- eller setegårder med hoveri. Eiendomsretten kan godt bestå uten odelsrett. Men «Odelsretten har saaledes gjort, at de fleste Bøndergaarde nu eies og besiddes af Bønder». For godt mål tar han med et argument som hadde vært fremme i debatten tidligere, at odelsretten øker bondens fedrelandskjærlighet og hans lyst til å forsvare det.

Mardal hevder – med rette – generelt at Norge tjener som et mønsterland for danske reformfolk. Men jeg tror det er mindre viktig i 1770 at «Stampes innstilling til odelsretten kan i noen grad være betinget av at han har innsett at det kunne ha betydning for arbeidet med den danske bondefrigjøring å kunne henvise til at man i Norge hadde en stand av frie, selveiende bønder».¹⁴ Det hadde Stampe innsett noen år før, og brukt det da. I 1770 var landboreformene i gjenge i Danmark; etter Stampes temperament og omstendighetene ellers er det endog sannsynlig at han fant dem i meget god gjenge. Hverken han eller andre kunne drømme om Struensees regime eller om den reaksjon som skulle inntreffe med Guldberg, og som skulle bety en foreløpig forsinkelse av reformer i «Landmandens» affærer.

Det har vært et biformål med denne undersøkelsen å vise at Stampe ofte har saklig *begrensede konkrete mål* med hver erklæring, selv om et teoretisk program godt kan finnes samlet i enkelte av de større. I 1770 har han ikke som konkret mål å vise Norge som noe alminnelig mønster. Hans mål er

13 Ibid., s. 77 f. Jensen, H. (1938). *Reventlows Liv og Gerning*. Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab, 69f.

14 Mardal op.cit., s. 228 f.

mer presist enn som så: Han vil forsvare i Norge det prinsipp som han året før har fått knesatt i Danmark: at eiendomsretten skal være en rettighet som tilhører *individet*. Individet skal ikke være medlem av noen «godsfamilie». Den uverdigheten er han forsiktig i ferd med å fjerne i Danmark.

I denne situasjonen kulminerer et årelangt arbeid. For den ene etter den andre gruppe nordmenn har han slått fast individets rettigheter. Nå kan han gjøre det på dansk grunn, for første gang slik at det virkelig monner. Han kan starte formuleringen av et positivt program, ikke bare være henvist til å fordømme det han er imot, «visse Folkes Fordeel». Den første fasen i de danske bondereformer er Stampes programerklæring, som han får inn i lovs form, om den stavnsbundne danske bondes rett til å eie jord. På bakgrunn av de norske erklæringene er ikke etableringen av den individuelle eiendomsrett, som hovedpunkt i landboreformene, noen vesentlig innholdsmessig nyhet. Den føyer i dansk sammenheng ett nytt ledd til i rekken av individuelle krav og rettigheter han lenge har hevdet, men som han i formen har latt tre frem som rettigheter for nordmenn. I realiteten er det menneskerettigheter han hevder, så almene og uforbeholdne som naturretten nå engang preker dem. Det er nevnt ovenfor at det i praksis særlig er de svake i samfunnet som må sikres sine rettigheter, og slik skjer det også i Europa. En sak for seg er at de danske landboreformer i praksis ikke gjennomførte noe i nærheten av likhet i det danske samfunnet. Reformene ble gjennomført i 80-årene, da Henrik Stampe ikke lenger deltok i dette felt av dansk politikk. Identiteten i hans erklæringer, det som binder dem sammen til tross for at de behandler problemer i land med så stor forskjell i sosial og økonomisk struktur som Danmark og Norge, og denne omsorgen for de svake, er fast forankret i et mønster.

Konklusjon

Henrik Stampe utøvet en helhetlig filosofi som i store trekk korresponderer med de dyptgripende prosessene som kalles for landboreformene. Festebønder i store antall ble selveiere. Store gods ble mindre. Stavnsbåndet ble opphevet. Leilendinger fikk mye større rettigheter. Dette var prosesser som brakte samfunnet langt i retning av å sette individets frihet i sentrum, og som det er blitt bemerket av danske historikere, kan denne prosessen med sitt sentrum i 1788

ses som et alternativ til Den franske revolusjon i 1789.¹⁵ Ole Feldbæk og andre har utvilsomt rett i at landboreformene – svært radikale – neppe hadde blitt noe av uten et sterkt folkelig engasjement. Danske historikere har latt være å undersøke akkurat Henrik Stampes rolle i å utforme ideologisk et mer egalitært samfunn, og det på tross av at Hans Jensen hadde løftet frem nettopp Stampe. Hva har da denne undersøkelsen av Stampe brakt til torgs?

Med synspunktene i 1770 på odelslovens betydning for å skape et samfunn der flest mulig individer fikk utfolde skaperkraft og virketrang, kan det sies at Henrik Stampe fullbyrdet et program for innføring av wolffiansk tenkning. Han hadde siden 1750-tallet vært opptatt av hvordan merkantilistiske reguleringer og monopol- og korporative tiltak, stengte for individuell utfoldelse – og derfor stengte for en samfunnsorganisering som beveget seg mot «det allmenne beste». Tankene bak odelslovens betydning dreide seg om en form for sosial ingeniørkunst, identifikasjonen av et slags teknokratisk behov for å bedrive mikroorganisering. Det var ikke nok å løse opp i stengsler; elementene som ble frigjort måtte også kunne fungere innenfor prinsipper og strukturer som ga varig rom for individuell utfoldelse.

Henrik Stampe hadde en helhetsforståelse av hvordan «det allmenne beste» kunne realiseres i nettopp Danmark–Norge. Han sto også i sine erklæringer for en gjennomtenkt og helhetlig filosofi som i frapperende grad korresponderer med landboreformene: Individet skal frigjøres og gis mulighet til å bygge opp et selvstendig økonomisk liv. Stampe påvirket sine kolleger blant embetsmannseliten til å bli overbevist om å gjennomføre reformer skritt for skritt, ikke minst i Norge. Det er selvsagt vanskelig å være presis når det gjelder hvor stor innflytelse han hadde. Den foregående diskusjonen av ham som «svag» og «taktisk» gir imidlertid en illustrasjon av at hans kolleger i conseillet ikke uten videre – og uten hans rolle – hadde vært enige i Stampes innerste ideologiske tanker – som altså delvis fikk gjennomslag. Stampes argumentasjonskraft overfor eliten var imidlertid styrket av han ikke alene talte de svake individenes sak, men at han konsekvent begrunnet hvordan en individbasert samfunnsorganisasjon skapte økonomisk vekst og bedre vilkår for hele samfunnet – herunder kongen og embetsmennene. Han argumenterte for «det allmenne beste», i en verden der

15 Leisner op.cit.

mange delte ånden i tenkningen, men der få om noen hadde slik detaljforståelse som Stampe.

Stampes innflytelse var på flere nivåer. Han formidlet – overfor kolleger og i erklæringene, og sannsynligvis ellers i samfunnet – sofistisert sammensatte moralske argumentasjonsrekker som pekte mot dype reformer av den typen som ble realisert gjennom landboreformene. Stampe hadde tilegnet seg naturretten på en grundig måte. Stampes helhetlige program kan derfor ha påvirket de folkelige bevegelsene, grunnstammen i småfolkbevegelsene som kjempet for nye forhold. Han må ha påvirket statsmakten, for hans argumentasjon dreide seg hele tiden om å se frigjorte «svake» individer som elementer som gjorde nasjonen rikere. At danske historikere har sett embetsstanden i hovedsak som en politisk handlende klasse og konseptuelt har delt forståelsen av landboreformene inn i en ovenfra/nedenfra-dikotomi, synes å skygge for at innflytelsen til en mann som Stampe kan ha hatt universell karakter.